

روزشمار جنگ

سه شنبه

۴ خرداد ۱۳۶۱

۱ شعبان ۱۴۰۲

۲۵ مه ۱۹۸۲

۴۱۸

در آخرین تلاش رزمندگان ایران در عملیات بیت المقدس، بامداد امروز، واحدهایی از قرارگاه‌های قدس و نصر برای رسیدن به نوار مرزی شمال جاده حسینی، جنوب جاده شلمچه - خرمشهر و نهر خین وارد عمل شدند و هرچند توانستند به اهداف خود برسند، اما به دلیل مقابله شدید نیروهای عراق فقط موفق به تثبیت مواضع خود در دژ مرزی شلمچه شده و در سایر محورها به عقب بازگشتند. در نتیجه، علاوه بر اینکه رزمندگان ایران به نوار مرزی این مناطق دست پیدا نکردند، بخشی از منطقه شمال نهر خین نیز همچنان در اشغال ارتش عراق باقی ماند.

در نخستین عملیات امروز که از ساعت ۰۱:۳۰ در یکی از محورهای قرارگاه قدس (شمال جاده حسینی) آغاز شد، تیپ ۲۱ امام رضا^(ع) سپاه به نیروهای عراقی که در حدفاصل دژ مرزی ایران و

احمد غلامپور فرمانده سپاهی قرارگاه قدس و عزیز جعفری جانشین وی

نوار مرزی - به طول حدود ۱/۵ کیلومتر - حضور داشتند، هجوم برد تا ضمن دستیابی به نوار مرزی، ۵ کیلومتر از جاده مرزی عراق را در اختیار گیرد. این تیپ که با ۷ گروهان از دو جناح وارد عمل شده بود، تا حدود ساعت ۰۲:۳۰ توانست نیروهای عراقی را از خاک ایران عقب براند و تا جاده مرزی عراق پیشروی کرده و در آنجا موضع بگیرد.

در حالی که رزمندگان این

تیپ مشغول تحکیم مواضع تصرف شده بودند، حدود ساعت ۰۶:۳۰ پاتک‌های ارتش عراق علیه آنان آغاز شد. پاتک‌های اول و دوم با مقاومت رزمندگان دفع شد، اما در پاتک سوم، عراقی‌ها با نفوذ به مواضع خودی، منطقه غرب نوار مرزی را بازپس گرفتند و ضمن وارد آوردن تلفات و خسارات به نیروهای ایران، در پشت نوار مرزی مستقر شدند.^(۱)

درخصوص این عملیات، احمد غلامپور فرمانده سپاهی قرارگاه قدس، بعد از ظهر امروز، در گزارشی به فرماندهی قرارگاه مرکزی کربلا با اشاره به اینکه قرار بود پس از تصرف پنج کیلومتر از جاده مرزی عراق، تیپ ۱۷ علی بن ابی طالب^(ع) که در جناح چپ حضور دارد، به سمت راست گسترش یافته و سه کیلومتری آن را پوشش دهد، به نقل از ولی الله چراغچی فرمانده تیپ ۲۱ امام رضا^(ع)، گفت: «این عملیات در ساعت یک‌ونیم شروع شد و تا ساعت دوونیم، حدود شش کیلومتر [مربع] از منطقه پاک‌سازی شده بود. بعد از آن، یک کیلومتر دیگر هم پاک‌سازی کردند، یعنی تا حدود ساعت سه‌ونیم، گفتند که هفت کیلومتر از منطقه را پاک‌سازی کردیم و با تیپ ۱۷ قم [علی بن ابی طالب^(ع)] هم تماس بگیرید که بیاید و این سه کیلومتر [جاده مرزی عراق] را بگیرد ... ساعت چهارونیم بود که من با برادر رشید [فرمانده سپاهی قرارگاه فتح] هم تماس گرفتم و به او گفتم که به تیپ ۱۷ قم بگوید بیاید و این سه کیلومتر که کج شدند، راست بشوند که بقیه‌اش را هم بچه‌های [تیپ ۲۱ امام رضا^(ع)] بپوشانند ... بعد هم در ساعت اولیه، مرتب گزارش می‌داد که دشمن درب و داغون شده است و دارد فرار می‌کند و تقاضای کمک کردند. از ساعت ۴ به بعد بود که شنود مرتب می‌گفت که دشمن می‌خواهد پاتک کند و به نیروهای در خطش هم گفته که مقاومت کنید تا ما برای شما کمک بفرستیم. ... من تا ساعت شش‌ونیم، هر چه از فرمانده تیپ گزارش می‌خواستم، می‌گفت وضع ما خیلی خوب است و منطقه را گرفتیم و داریم تحکیم مواضع می‌کنیم. ... ساعت حدود ۷ بود که دشمن پاتکش را شروع کرد و بچه‌ها چون زیر فشار بودند، به تدریج این خط را ترک کردند و بیشتر از یک ساعت طول نکشید که کل خط را پس دادند.»

غلامپور درباره علل ناموفق بودن این عملیات نیز گفت: «یکی اینکه، فرمانده تیپ از ساعت دوونیم، مرتب به ما می‌گفت که این خط سقوط کرده و دست ما نیست و داریم تحکیم هدف می‌کنیم. ظاهراً وسط این خطی که اینها گرفته بودند؛ یعنی حدود سه و نیم [کیلومتر] بالاتر از گوشه جاده حسینه [با نوار مرزی] چیزی در حد ۷۰۰، ۸۰۰ متر جاده [مرزی عراق] سقوط نکرده بود و هنوز دست دشمن بود. در صورتی که فرمانده تیپ می‌گفت این کلاً سقوط کرده است و می‌گفت فرماندهان گروهان‌ها به من گزارش دادند که هر دو گروهانی که از بالا و پایان آمدند، دست به دست هم دادند [الحاق کردند] ... مسئله دوم اینکه، قرار بود بعد از پنج کیلومتر که آمد، با دستگاه‌هایی [مهندسی] که ما در اختیارش قرار داده بودیم، سریع یک خاکریز بزند و سه کیلومتر را یعنی بین دژ ما و این [جاده مرزی عراق] را بپوشاند، اما او آمده بود به جای اینکه از آن طرف شروع کند، از طرف خودشان شروع کرده بود به خاکریز زدن که ظاهراً کمتر از یک کیلومتر هم زده بودند که

بر اثر آتش دشمن دستگاه‌ها کار نکرده بودند و همین باعث شده بود وقتی که هوا روشن می‌شود، شکاف بین نیروها همچنان باقی باشد؛ یعنی جناح راستشان را که آنها نتوانسته بودند خاکریز بزنند، دشمن بیاید و فشار بیاورد و حدود ۳۰۰ نفر (۸۰ درصد نیروها) را شهید یا اسیر کند. حمید معینیان مسئول واحد اطلاعات عملیات سپاه در قرارگاه کربلا، که هنگام ارائه گزارش احمد غلامپور به فرماندهی این قرارگاه در آنجا حضور داشت، خطاب به وی گفت: «در صورتی که ما به شما اطلاع دادیم [پست] شنود مرتب می‌گفت که دشمن می‌گوید من اسیر گرفتم و وضع خوب است و دارم جلو می‌روم. بعد به شما که گفتیم، می‌گفتید نه، اصلاً خبری نیست.»

پس از استماع این گزارش، همه حاضران در مقر فرماندهی قرارگاه کربلا اتفاق نظر داشتند که علت اصلی ناموفق بودن عملیات این بوده که فرمانده تیپ ۲۱ امام رضا^(ع) از فاصله ۱۲ کیلومتری خط مقدم* عملیات را هدایت می‌کرده است. رحیم صفوی معاون عملیاتی سپاه در قرارگاه کربلا، ضمن درخواست از محسن رضایی فرمانده سپاهی قرارگاه کربلا، برای پیگیری این مسئله از احمد غلامپور و عزیز جعفری (فرمانده و جانشین قرارگاه قدس)، اظهار داشت: «۳۰۰ نفر اسیر و شهید، مسئله ساده‌ای نیست.» محسن رضایی هم در پاسخ به این درخواست گفت: «یکی هم باید خود اینها را بازخواست کند ... چون اینها موافقت کردند. اینها باید پیگیری کنند که در عملیات اشکالات کجا بوده، غیر از این رخنه. حالا ما این یک رخنه را نگیریم و بگوییم خب این یک رخنه اشکالش بود. ببینید اشکال، چه بود. ضعف‌ها کجا بود. چه عجله‌ای بود.»^(۳)

در دومین عملیات امروز نیز که به همت قرارگاه نصر در محور شلمچه و نهر خین اجرا شد، تیپ ۷ ولی عصر^(عج) سپاه (از نصر ۳) که در خط دژ مرزی شمال جاده شلمچه - خرمشهر مستقر بود برای پوشش بخشی دیگر از این خط در جنوب جاده، از حدود ساعت ۰۱:۰۰ حرکت خود را به موازات دژ مرزی به طرف جنوب آغاز کرد. به دنبال آن، تیپ ۲ پیاده لشکر ۲۱ ارتش و سپس تیپ ۲۷ محمد رسول‌الله^(ص) سپاه (نصر ۳) وارد عمل شدند تا در جناح چپ تیپ ۷ ولی عصر^(عج) علاوه بر در اختیار گرفتن دژ مرزی، نیروهای دشمن را از منطقه شمال نهر خین عقب برانند. تیپ ۷ ولی عصر^(عج) ضمن درگیری با دشمن موفق شد تا ساعت ۰۵:۰۰، حدود ۱/۵ کیلومتر از خط دژ مرزی در جنوب جاده را در اختیار گرفته و با ایجاد خاکریز، این خط را مرتفع کند و در پشت آن موضع بگیرد. تیپ ۲ ارتش هم از ساعت ۰۳:۱۵، در جناح چپ تیپ ۷ ولی عصر^(عج) با نیروهای عراقی درگیر شد و تیپ ۲۷ محمد رسول‌الله^(ص) به سمت نهر خین رفته و در ساعت ۰۴:۳۰ و در نزدیکی این نهر با عراقی‌ها درگیر شد. درگیری در این منطقه به شدت ادامه داشت تا اینکه در ساعت ۰۴:۵۵، نیروهای تیپ ۲۷ پل خین را در اختیار گرفتند و در ساعت ۰۵:۲۰ نیز با اعلام اینکه وارد جزیره بوارین شده و با عراقی‌ها سخت درگیر هستند، درخواست اجرای آتش توپخانه روی این جزیره کردند. دقایقی بعد، رزمندگان بسیجی و سپاهی با پاتک سنگین عراقی‌ها عقب‌نشینی کرده و در مواضع قبلی خود در یک کیلومتری شمال نهر خین

* مقر فرماندهی تیپ ۲۱ امام رضا^(ع) در نزدیکی تقاطع جاده اهواز - خرمشهر و جاده حسینی - بصره بود.

مستقر شدند.^(۳) در ساعت ۰۸:۳۰، دشمن به نیروهای از تیپ ۲ لشکر ۲۱ ارتش که در جناح چپ تیپ ۷ ولی عصر (عج) حضور داشتند، پاتک کرد. در این پاتک که بیش از یک ساعت به طول انجامید، نیروهای عراقی با تحمل تلفات و خسارات عقب‌نشینی کردند.^(۴) به این ترتیب، در این عملیات هرچند ارتش عراق توانست منطقه سرپل خود در شمال نهر خین را حفظ کند، اما قرارگاه نصر موفق شد خط دژ مرزی شلمچه را در اختیار گرفته و مواضع پدافندی خود را در پشت آن ایجاد کند.

بعد از ظهر امروز، حسن باقری فرمانده سپاهی قرارگاه نصر درباره این عملیات به فرماندهی قرارگاه مرکزی کربلا چنین گزارش داد: «پریشب که می‌خواستیم ادامه عملیات دژ [ایجاد مواضع پدافندی در خط دژ مرزی جنوب جاده شلمچه - خرمشهر] را بدهیم، واحدها خسته بودند و نتوانستند انجام بدهند. دیشب [بامداد امروز]، قرار بود تیپ دزفول (تیپ ۷ ولی عصر (عج)) ۱/۵ کیلومتر از جاده آسفالت [شلمچه - خرمشهر] را ادامه دژ پایین بیایند و در ادامه‌اش ۱/۵ کیلومتر هم نصر ۲ پایین بیاید و به موازات دژ، خاکریز ادامه پیدا کند تا به نیروهایی که در یک کیلومتری خین بودند برسد. قرار نبود به خین برسند. چون وقتی که رفتند این سرخین را پل بزنند، عراقی‌ها ساعت ۱۱ صبح، آمده بودند و این سرخین را تک‌تیرانداز و آرپی.جی زن گذاشته بودند و سرتاسر خین را پوشانده بودند. شناسایی هم که شده بود، هنوز به پل نرسیده بودند. مانورشان هم این‌طوری بود که یک گردان از تیپ دزفول می‌آمد آنجا [پشت خط دژ] را می‌پوشاند، یک گردان هم از تیپ حضرت رسول (ص) آن پشت می‌آمد و یک گردان هم از روبه‌رو می‌آمد. یک گردان هم می‌آمد تا بگردد پل را پیدا و منهدم کند. هیچ قراری برای داخل شدن در [جزیره] بوارین نبود. البته بحث بود که اگر بتوانند، پل را منهدم بکنند؛ ولی به‌طور درگیر. حدود ساعت سه‌ونیم بود که احمد [متوسلیان فرمانده تیپ ۲۷ محمد رسول‌الله (ص)] کارش را شروع کرد، ولی با تیپ دزفول تقریباً ساعت یک بود که تماس گرفتیم و گفتیم تو شروع کن. آن هم شروع کرد، خاکریزش را [در دژ مرزی جنوب جاده] می‌زد و اینها هم اینجا جلو رفته بودند ... ساعت سه‌ونیم بود که احمد فشار آورد، شروع کردند و خیلی زود توانستند داخل جاده [مرزی حدود خین - خرمشهر] و روی پل خین رفتند و وارد بوارین شدند. عراقی‌ها که از قبل فکر می‌کردند ما از اینجا بخواهیم به سمت بصره برویم یا یک سرپلی را اینجا بگیریم، نیروهای زیادی در بوارین آورده و پنهان کرده بودند؛ طوری که این نیروی پیاده [خودی] به محض اینکه داخل می‌روند یک ربع، بیست دقیقه بیشتر توی بوارین نبودند. حدود ساعت چهار، چهارونیم، فشار شدیدی به آنها می‌آوردند، می‌زنند و بیرونشان می‌کنند و بعد دنبالشان می‌کنند؛ که حتی احمد می‌گفت من فکر می‌کنم که اینها می‌خواهند حرکت را ادامه بدهند. البته من خودم به او گفتم که نه حرکت ادامه پیدا نمی‌کند و تو سعی کن که یک خطی را بتوانی تثبیت کنی. تیپ دزفول می‌گفت من وضع خوب است. به او گفتم خب تو وضعیت را حفظ کن و خاکریز را [در کنار دژ مرزی] هم دوجداره کن. گفت دوجداره‌اش کردیم. بعد که زین‌الدین [مسئول واحد اطلاعات عملیات سپاه در قرارگاه نصر] را

هم به منطقه فرستاده بودیم، یک طوری بود که خود عراقی‌ها ۸۰۰ متر جلوی جاده آسفالت یک خاکریز زده بودند، خاکریزی که بچه‌ها در ادامه دژ تا ۴۰۰ متری خین آن را بالا بردند؛ ولی در آن انتهایش دیگر روز شده بود. از طرفی، [نیروهای ما] پتروشیمی را زدند و آتش گرفته بود که ۷، ۸ ساعت از آن دود بلند می‌شد.* طوری که در فاصله چهار کیلومتری لودر و بولدزور خاکریزی که زدند آمدند در فاصله حدود دو کیلومتر یک خاکریزی به موازات خین زدند. رده بعدی‌اش هم همان ۸۰۰ متری است که متعلق به عراقی‌ها بوده؛ ولی نیرویی [خودی] نتوانستند پشتش بگذارند، یعنی عمدتاً نیرو نداشتند. نیروهای احمد بودند. بعد، نیروهایی که احمد داشته و قرار بوده پشت خاکریز دژ باشند، پشت یک خاکریزی بودند که قبلاً در آنجا بودند و ۱۲۰۰ متر با دژ فاصله داشته است. یعنی از جاده آسفالت ۱/۵ کیلومتر خط دژ را تیپ دزفول با خاکریز بلندتر کرده و بقیه‌اش را هم نصر ۲ تا ۴۰۰ متری خین بلند کردند. فاصله [نصر ۲] با خین همان یک کیلومتر است و فاصله تا جاده [شلمچه - خرمشهر] بین ۳/۵ تا ۴ کیلومتر است ... نصر ۲ بیش از ۸۰ نفر اسیر گرفته و تیپ دزفول هم ۳۰ نفر.

محسن رضایی از حسن باقری سؤال کرد: «گرفتن جزیره [بوارین] مشکل است؟» وی پاسخ داد: «[گرفتن] جزیره دیگر غیرممکن است؛ به دلیل اینکه راه نفوذ ندارد. آن داخل هم برای ما بیگانه است [آشنایی نداریم] ... مگر اینکه یک مدتی صبر کنیم، یک نیروی درست و حسابی آماده کنیم و یک شب یا یک دفعه از داخل نفوذ بدهیم. این هم [دشمن] از داخل می‌تواند بین نخل‌ها سیم بکشد و باتلاق درست کند؛ یعنی همه کار می‌تواند بکند. فقط ما باید آنجا را بکوبیم. باید آتش بریزیم.» سپس، محسن رضایی با اعتقاد به اینکه ارتش عراق برای تسلط بر اروندرود سعی دارد سرپل خود در شمال نهر خین را حفظ کند،** از قرارگاه نصر خواست علاوه بر اینکه مواضع کنونی خود را به یکدیگر متصل و مستحکم می‌کند، به شناسایی وضعیت زمین و مواضع پدافندی دشمن در نوار مرزی و جزیره بوارین بپردازد.^(۵)

به این ترتیب، عملیات بیت‌المقدس پس از ۲۶ شبانه‌روز نبرد رزمندگان ایران با قوای اشغالگر عراقی در منطقه‌ای به وسعت ۵۴۰۰ کیلومتر مربع با این نتایج به پایان رسید:

* در ساعت ۰۶:۰۰، براثر آتش توپخانه ایران تأسیسات پتروشیمی عراق در جنوب جزیره بوارین منهدم شد و آتش و دود غلیظ ناشی از حریق این تأسیسات به مدت ۷ ساعت فضای آن‌سوی اروندر را پوشاند. [سند شماره ۷۸۰۰ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: خلاصه اطلاعاتی قرارگاه نصر، شماره ۴۶، ۱۳۶۱/۳/۴؛ و - روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۳/۵، ص ۲]

** ساعتی بعد محسن رضایی انگیزه ارتش عراق از حفظ پل خین را چنین تحلیل کرد: «احتمالاً دشمن که این پل را حفظ کرده شاید به خاطر امنیت، که به راحتی می‌توان اینجا سرپل زد و جای خوبی برای سرپل زدن است و این هم ممکن است بخواهد خودش آن را حفظ کند که ما این جزیره [بوارین] را به دست نیاوریم و نتوانیم از امکانات سرپل استفاده کنیم. احتمال دارد ما از آنجایی که پل زده شده بتوانیم پل بزیم چون جای مناسبی است.» [سند شماره ۲۲۲۸/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: ارزیابی منطقه عملیاتی، طرح مانور و ادامه عملیات، (قرارگاه کربلا، ۱۳۶۱/۲/۴، نوار شماره ۵۰۰۶)، راوی عبدالله درویشی، ص ۳]

- آزادسازی ۵۳۸۰ کیلومتر مربع منطقه اشغال شده جنوب غربی استان خوزستان شامل شهرهای خرمشهر و هویزه (حدود ۲۰ کیلومتر مربع در محورهای طلائی و شمال نهر خین همچنان در اشغال ارتش بعث عراق ماند و رزمندگان ایران در محور طلائی در ۲/۵ کیلومتری جنوب پاسگاه شهابی و در محور نهر خین در یک کیلومتری متوقف شدند.)^(۶)
  - انهدام ۸ لشکر ارتش عراق شامل لشکرهای ۵ مکانیزه، ۶ زرهی، ۳ زرهی، ۱۱ پیاده، ۹ زرهی، ۱۲ زرهی، ۱۰ زرهی و ۷ پیاده و همچنین ۱۹ تیپ مستقل ۱۰ زرهی، ۹ و ۱۰ گارد مرزی، ۲۰ مهمات خاصه، ۲۳۸، ۵۰۱، ۹۰، ۴۰۹، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۹، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۵، ۶۰۶، ۱۰۹ پیاده و ۳۱، ۳۲، ۳۳ نیروی مخصوص همراه ۳۰ گروهان کماندو، ۱۰ قاطع (۴۵۰ نفر) جیش الشعبی، ۳ گردان شناسایی و یک گردان مستقل تانک ارتش بعث عراق به میزان ۲۰ تا ۱۰۰ درصد.^(۷)
  - کشته یا مجروح شدن ۱۶۰۰۰ تا ۱۶۵۰۰ نفر و اسارت ۱۸۳۵۲ نفر از نیروهای عراقی (۱۲۷۹۴ نفر در مرحله چهارم عملیات اسیر شدند).^(۸)
- همچنین، در این عملیات از مجموع ۱۶۸ گردان نیرو (معادل ۱۷ لشکر) که وارد عمل شد،^(۹) ۴۴۶۷ نفر از نیروهای بسیجی و سپاهی و ۱۰۸۶ نفر از نیروهای ارتشی به شهادت رسیدند و ۲۰۹۸۰ نفر از هر سه نیرو مجروح شدند.
- علاوه بر این، ۱۸۰ کیلومتر از خط مرزی تأمین شد.^(۱۰)

۴۱۹

ارتش عراق در حملات هوایی امروز خود در منطقه عملیات بیت المقدس به چند مرکز استقرار رزمندگان و یک پایگاه پدافند هوایی آسیب رساند. امروز همچنین ۳ هواپیمای عراقی سرنگون شدند. هواپیماهای مهاجم ارتش عراق امروز، در چندین نوبت مواضع نیروهای خودی در عملیات بیت المقدس را بمباران کردند.^(۱۱) همچنین، سایت پدافند هوایی موشکی هاک مستقر در شمال شرقی گرمدرت، در ساعت ۱۷، هدف حمله موشکی یک هواپیمای عراقی قرار گرفت و در نتیجه یک همافر شهید شد، ۵ تن زخمی شدند و یک دستگاه شکاریاب از کار افتاد.^(۱۲)

در مقابل، سایت پدافند هوایی مستقر در آبادان، در ساعت‌های ۱۳:۵۱، ۱۴:۲۰ و ۱۴:۳۳، سه هواپیمای مهاجم را هدف قرار داد و سرنگون کرد.^(۱۳) روزنامه کیهان به نقل از خبرنگار خود از اهواز، شمار هواپیماهای ساقط شده عراقی از آغاز عملیات بیت المقدس تا امروز را ۵۷ فروند اعلام کرد.^(۱۴)

۴۲۰

فرماندهان قرارگاه مرکزی کربلا پس از بررسی دو عملیات بامداد امروز و با در نظر گرفتن وضعیت و توان کنونی قوای نظامی ایران، عملیات بیت المقدس را پایان یافته دانستند و در جلسات بعد از ظهر روز جاری، به بررسی طرح عملیات آینده در خاک عراق پرداختند.

بعد از ظهر امروز، فرماندهان سپاه و ارتش طی دو مرحله در قرارگاه مرکزی کربلا تشکیل جلسه دادند. در جلسه نخست که از ساعت ۱۵:۱۵ و با حضور سرهنگ علی صیاد شیرازی فرمانده نیروی زمینی ارتش و محسن رضایی فرمانده کل سپاه و جمعی از فرماندهان ارشد سپاه و ارتش آغاز شد و تا ساعت ۱۹:۰۰ ادامه یافت، ابتدا محسن رضایی به ملاقات روز گذشته مسئولان بلندپایه کشور با امام خمینی اشاره کرد و گفت: «عرض کنم خدمت برادرهای عزیز، دیروز که آقایان هاشمی رفسنجانی و [آیت‌الله] خامنه‌ای* خدمت امام رفتند. با امام دوباره بحث کردند که چه کار کنیم. قبلاً امام می‌گفت، ولی با تردید می‌گفت که آن طرف [خاک عراق] برویم. تازه، وقتی هم ما استدلال می‌کردیم که آقا ما نمی‌توانیم روی این مرز خاکی بایستیم، این ضربه‌پذیر است، شما اجازه بدهید ما کنار رودخانه [شط‌العرب در شرق بصره] بایسیم، پدافند خوبی در اینجا می‌توان کرد، امام فرمود خب، چون این را برای دفاع می‌گویید پس اشکال ندارد. پس این طرف بیاید. حالا که پیش امام رفتند و این طور که الان آقای موسوی [نخست‌وزیر] می‌گفت، امام خیلی خوشحال بود و می‌گفت که خب همان کار خودتان را انجام بدهید. مثل اینکه با اطمینان بیشتری به آنها گفته که اینها خیلی خوشحال شده بودند. یعنی با رضایت بیشتری این حرف را به آنها زده بود، بنابراین حل شده است. منتها آقای موسوی می‌گفت: الان قسمت [منطقه] نفتی هم که زیر پلائیه هست، این هم در برنامه باشد.»^(۱۵)

پس از این سخنان، حاضران در جلسه ابتدا به بررسی استعداد و توان یگان‌های عملیاتی ایران و عراق پرداختند و سپس بصره به‌عنوان هدف اصلی در عملیات بعدی معرفی شد.^(۱۶) در ادامه جلسه، سازماندهی جدید قرارگاه‌های عملیاتی و مانور آینده آنها مورد بحث و بررسی قرار گرفت^(۱۷) و در نهایت مقرر شد در عملیات بعدی، قرارگاه‌های قدس و فجر از منطقه کوشک تا تقاطع جاده حسینیه - نوار مرزی به‌عنوان تلاش فرعی به‌منظور انهدام قوای دشمن و قرارگاه‌های فتح و نصر از این تقاطع تا شلمچه به‌عنوان تلاش اصلی برای تهدید بصره وارد عمل شوند.^(۱۸)

در جلسه دوم که در ساعت ۲۲:۲۰ تا ۲۳:۳۰، تشکیل شد محسن رضایی با اشاره به مباحث مطرح‌شده در جلسه قبلی گفت: «قرار شد که تلاش اصلی را بگذاریم روی بصره. قرارگاه‌های فجر و قدس را گذاشته‌ایم برای انهدام دشمن در جنوب کوشک تا پلائیه و قرارگاه‌های فتح و نصر را برای تلاش اصلی بصره در نظر گرفته‌ایم.»

سرهنگ صیاد شیرازی نیز با تأکید بر اینکه «اولین برنامه، ادامه [عملیات به‌سمت] بصره است»، ۱۵ روز آینده را مهلتی برای یگان‌های عملیاتی دانست تا به جابه‌جایی، سازماندهی، تعیین طرح مانور و شناسایی محورهای عملیاتی خود بپردازند. وی افزود: «در همین مدت یک حمله هوایی هم انجام شود که دشمن فکر نکند جنگ تمام شده است.»

* باتوجه به حضور میرحسین موسوی نخست‌وزیر در این دیدار، به نظر می‌رسد این اظهارات به نقل از وی - که صبح امروز به خرمشهر رفته است - باشد.

محسن رضایی هم در تأیید این پیشنهاد اظهار داشت: «فعالاً نشوه را مرتب بزنند، چون [عراقی‌ها] دارند مرتب بازسازی می‌کنند.»

در ادامه جلسه، پس از اینکه توافق شد به ستاد قرارگاه مرکزی کربلا مأموریت داده شود که در روزهای آینده، ضمن ایجاد هماهنگی بین قرارگاه‌ها و یگان‌های عملیاتی بر اجرای دقیق دستورالعمل‌ها نظارت کنند، قرار شد محسن رضایی و سرهنگ صیاد شیرازی بعدازظهر فردا به تهران رفته و صبح پس‌فردا (پنجشنبه) با امام خمینی دیدار و طرح ادامه عملیات به سمت بصره را با ایشان مطرح کنند. در این خصوص، محسن رضایی گفت: «باید چند نکته را خدمت امام بگوییم، یکی اینکه مشکلات کار را دقیقاً به امام بگوییم، ...؟ برادرها [اشاره به برخی مسئولان کشور] آنجا نشستند و نمی‌دانند که قضایا چیست، ما چقدر شهید دادیم و چقدر زخمی دادیم. خود اینها آن‌طوری که من می‌دانم خوب پشتیبانی نکردند ... من نظرم این است که یک مقدار آنجا بگوییم جنگ را این‌طور ساده فرض نکنید. جنگ مشکلات دارد، طرح و برنامه و مسئله دارد.»^(۱۹)

۴۲۱

یک روز پس از آنکه قوای نظامی ایران خرمشهر را آزاد کردند و هزاران تن از نیروهای اشغالگر عراقی را در این شهر به اسارت درآوردند، عراق وانمود کرد که نیروهایش از این شهر عقب‌نشینی کرده‌اند.

صبح امروز، بیانیه سخنگوی نظامی عراق از رادیو بغداد پخش شد که در آن آمده است: «روز یکشنبه [۱۳۶۱/۳/۲]، نیروهای عراقی تخلیه خرمشهر را آغاز و بامداد سه‌شنبه [۱۳۶۱/۳/۴]، به مرز بین‌المللی میان دو کشور عقب‌نشینی کردند.» رادیو بی‌بی‌سی ضمن اعلام این خبر گفت: «در این بیانیه تمامی ادعای ایران مبنی بر تصرف مجدد خرمشهر توسط نیروهای ایران تأیید شده است.»^(۲۰)

روزنامه نیویورک تایمز نیز در این باره نوشته است: «سخنگوی نظامی عراق برای توجیه عقب‌نشینی عراق اعلام کرد که وظیفه اصلی کشورش در طول جنگ آن بود که سنگین‌ترین تلفات ممکن را وارد آورده و از عراق در مقابل نقشه‌های تجاوزکارانه و توسعه‌طلبانه رژیم ایران دفاع کند. ظاهراً این توضیح درباره هدف‌های جنگی عراق با بیانات سابق صدام حسین که از ابتدای جنگ تأکید می‌کرد عراق خواهان حاکمیت کامل ۷۰ مایل آبراه شط‌العرب [اروندرو] و ۳۷۴ کیلومتر مربع منطقه مرزی است، تفاوت دارد.»^(۲۱)

۴۲۲

پاک‌سازی ۲ روستای شهرستان بانه، اعلام آمار شهدا و مجروحان عملیات پاک‌سازی محور پیرانشهر - سردشت و درخواست استاندار آذربایجان غربی برای بازگشت اهالی روستاهای پاک‌سازی شده پیرانشهر مهم‌ترین اخبار امروز مناطق کردنشین غرب کشور است.

خبرگزاری جمهوری اسلامی از باختران (کرمانشاه) به نقل از قرارگاه مقدم نیروی زمینی

ارتش در غرب کشور گزارش داد: پاسداران سپاه و پیشمرگان مسلمان کرد امروز در عملیاتی روستاهای کانی‌نو و شوی از توابع شهرستان بانه را پاک‌سازی کردند. در این عملیات شماری از افراد حزب منحله دمکرات کشته یا مجروح و عده‌ای هم دستگیر شدند.^(۳۲)

این خبرگزاری همچنین از ارومیه به نقل از ستاد خبری سپاه پاسداران گزارش داد: در عملیات پاک‌سازی محور پیرانشهر - سردشت، که هم‌اکنون نیز ادامه دارد، در سه روز اخیر، ضمن وارد آمدن تلفات سنگین به افراد ضدانقلاب، ۱۹ تن از نیروهای خودی شهید و ۵۷ تن مجروح شده‌اند.^(۳۳)

استاندار آذربایجان غربی نیز امروز با صدور اطلاعیه‌ای از اهالی روستاهای زیوه، کهنه‌لاهیجان، گل‌آباد، قلعه موت‌آباد، مه‌گردان، جیران و زیدان از توابع پیرانشهر که در روزهای اخیر از وجود اشرار مسلح پاک‌سازی شده‌اند، خواست در اولین فرصت به روستاهای خود مراجعت کنند و در پناه دولت جمهوری اسلامی ایران به زندگی خود ادامه دهند. در این اطلاعیه اضافه شده است که همه مسئولان منطقه و فرمانداری پیرانشهر تسهیلات رفاهی لازم را برای این هم‌وطنان عزیز که مدتی از مواهب جمهوری اسلامی ایران محروم بوده‌اند، فراهم خواهند کرد.^(۳۴)

۴۲۳

گروهی از عناصر مسلح ضدانقلاب به یکی از پاسگاه‌های ژاندارمری ساری هجوم بردند. گروهی دیگر نیز در آذربایجان غربی با بستن جاده ارومیه - سلماس با نیروهای ژاندارمری درگیر شدند. خبرگزاری جمهوری اسلامی به نقل از دفتر سیاسی استانداری مازندران گزارش داد در ساعت ۰۲:۳۰ بامداد امروز، عناصر ضدانقلاب به پاسگاه ژاندارمری روستای هولار در ۱۵ کیلومتری ساری، حمله کردند که پس از حدود نیم‌ساعت درگیری، با رسیدن قوای کمکی و فریاد الله اکبر مردم مسلمان هولار، مهاجمان با تحمل یک کشته و ۴ زخمی گریختند. در این درگیری یکی از نیروهای پاسگاه هم زخمی شد.^(۳۵)

خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران از ارومیه نیز در گزارشی اعلام کرد که شامگاه امروز عناصر مسلح غیرقانونی ضمن مسدود کردن جاده ارومیه - سلماس در منطقه گردنه قوشچی و در ۲ کیلومتری پاسگاه ژاندارمری این منطقه، تعدادی خودرو را غارت کرده یا به آتش کشیدند. در جریان تیراندازی میان نیروهای خودی و افراد ضدانقلاب یک سرباز نیز به شهادت رسید.^(۳۶)

۴۲۴

مردم برخی از شهرهای شمالی عراق در تظاهرات ضدحکومتی آسیب دیدند. گروهی از مبارزان کرد نیز به یک پل مرزی عراق و ترکیه حمله کردند.

خبرگزاری جمهوری اسلامی به نقل از منابع نظامی در لشکر ۲۸ کردستان گزارش داد که در جریان تظاهرات گسترده مردم مسلمان عراق در سلیمانیه، خورمال و سیدصادق که علیه حکومت صدام برگزار شد، ۴۵ نفر از اهالی سلیمانیه شهید، ۲۰ نفر زخمی و تعدادی دستگیر شدند.^(۳۷)

رادیو اسرائیل نیز گفت: «حزب اتحاد وطنی [اتحادیه میهنی] کردستان عراق امروز، اعلام کرد که در شهرهای کردنشین شمال این کشور سلسله تظاهراتی علیه حکومت کنونی بغداد روی داده است.»^(۲۸)

همچنین بنا به گزارش خبرگزاری یوگسلاوی از آنکارا، «یک گروه ناشناس که تصور می‌شود از جدایی طلبان کرد باشند، به پل ارتباطی عراق و ترکیه در نزدیکی شهرک هابور در مرز این دو کشور حمله کردند و پس از شلیک چندین گلوله از توپ‌های سبک به سمت نامعلومی متواری شدند. این خبرگزاری با اعلام اینکه روزانه حدود ۵ هزار وسیله نقلیه از این پل عبور می‌کنند، اضافه کرد که این گذرگاه به‌ویژه پس از شروع جنگ ایران و عراق اهمیت یافته است.»^(۲۹)

۴۲۵

رئیس مجلس شورای اسلامی در پاسخ به نگرانی حکام منطقه، اطمینان داد که ایران طمعی به خاک دیگران ندارد و تأکید کرد که بزرگ‌ترین حق ما سقوط صدام است. نخست‌وزیر نیز در خرمشهر ادامه نبرد رهایی‌بخش به رهبری ولی فقیه تا آزادی کامل قدس را خواستار شد. بی‌بی‌سی و نیویورک تایمز هم سخنان رئیس مجلس را بیانگر آن دانستند که ایران فقط به بازپس‌گیری اراضی خود قانع نیست و برای برکناری صدام تا قلب بغداد پیش خواهد رفت.

حجت‌الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی رئیس مجلس شورای اسلامی در جلسه صبح امروز مجلس، ضمن تبریک آزادسازی خرمشهر و تشکر از مردم ایران که با حمایت‌های بی‌دریغ خود این پیروزی را امکان‌پذیر کردند، به تشریح اهمیت این واقعه پرداخت و پس از اینکه به حامیان حکومت عراق اطمینان داد که «ما طمعی به خاک شما و هیچ جای دیگر نداریم»، تأکید کرد: «ولی برای گرفتن حقوق خود حاضر نیستیم از هیچ چیزی صرف‌نظر کنیم. ما تا آخرین دینار خود را خواهیم گرفت و بزرگ‌ترین حق ما سقوط صدام است که این همه جنایت کرده است.»^(۳۰)

از سوی دیگر، میرحسین موسوی نخست‌وزیر که با چند تن از نمایندگان مجلس شورای اسلامی و استنادار خوزستان صبح امروز، عازم شهر آزادشده خرمشهر شد با حضور در اجتماع رزمندگان در کنار مسجد جامع این شهر، ضمن تبریک این پیروزی به آنان و تجلیل از رزمندگانی که در نبرد آزادسازی خرمشهر به شهادت رسیده‌اند، به سران

حجت‌الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی
رئیس مجلس شورای اسلامی

کشورهای مرتجع منطقه هشدار داد همه پل‌ها را پشت‌سر خود خراب نکنند، زیرا در این صورت، ملت مسلمان ایران به تکلیف الهی و انقلابی خویش عمل خواهد کرد. وی از رزمندگان نیز خواست به نبرد رهایی‌بخش خود به رهبری ولی فقیه تا آزادی کامل قدس عزیز از چنگال صهیونیست اشغالگر ادامه دهند.^(۳۱)

درباره سخنان حجت‌الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی، رادیو بی‌بی‌سی در اخبار فارسی ساعت ۱۹:۴۵ امروز، گفت: «صبح امروز، حجت‌الاسلام هاشمی رفسنجانی در مجلس گفت ایران چشمداشتی به اراضی دیگران ندارد، اما در احقاق حقوق خویش از هیچ اقدامی فروگذاری نمی‌کند و حق بزرگی که ایران برای خود قائل است سقوط رئیس‌جمهوری عراق می‌باشد. از این گفته چنین برمی‌آید که ایران تنها به بازپس گرفتن اراضی خود قانع نیست.»^(۳۲)

روزنامه نیویورک تایمز نیز در این باره نوشته است: «حجت‌الاسلام هاشمی رفسنجانی رئیس مجلس، در سخنرانی روز سه‌شنبه اظهار داشت که دولت تهران تازمانی که تمام خاک ایران بازپس گرفته نشده باشد و تا سرنگونی صدام حسین نمی‌تواند جنگ را خاتمه یافته تلقی کند. وی اشاره‌ای نکرد به اینکه آیا اکنون ایرانی‌ها پس از آنکه بیشتر سرزمینشان پس گرفته شده [است] به عراق حمله می‌کنند یا خیر، اما می‌توان به روشنی برداشت کرد که ایرانی‌ها برای برکناری صدام حسین تا قلب بغداد پیش خواهند رفت.»^(۳۳)

۴۲۶

فرمانده کل سپاه پاسداران در مصاحبه‌ای پایان‌دادن به جنگ را منوط به پذیرش حقوق ایران دانست و تأکید کرد که اگر حقوق ما را ندهند، آن را با زور خواهیم گرفت و تازمانی که صدام وجود دارد، این جنگ همچنان ادامه خواهد داشت. وی همچنین درباره موضوع‌هایی از جمله آموزش و تسلیح مردم عراق، طرح تشکیل گردان‌های قدس با شرکت اسیران عراقی و آمادگی برای اعزام نیرو به سوریه توضیحاتی داد.

محسن رضایی فرمانده کل سپاه پاسداران، به سؤالات خبرنگار مجله پیام انقلاب (ماهنامه سپاه پاسداران) درباره نتایج عملیات بیت‌المقدس و آینده جنگ پاسخ داد.* وی در آغاز این مصاحبه با بیان اینکه خرمشهر مهم‌ترین برگ برنده‌ای است که از دست ارتش عراق خارج شد، آزادسازی این شهر را مفهوم واقعی پیروزی بر این ارتش دانست و گفت: «الان دیگر کسی مطرح نمی‌کند که عراق در خاک ماست. همه الان دارند این را مطرح می‌کنند که ایران می‌خواهد وارد خاک کشور عراق بشود و این به خاطر این مسئله است که این موضوع حل شده که دیگر عراق قادر به ادامه جنگ نیست. نه تنها قادر به ادامه جنگ نیست، بلکه قادر به حفظ کشور خودش هم نیست. حال

* در این مصاحبه عبدالله درویشی راوی مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ در قرارگاه کربلا نیز حضور داشت و این گزارش با استفاده از پیاده‌شده نوار و دفترچه یادداشت وی تهیه شده است.

اینکه قبل از این عملیات اصلاً بحث به گونه‌ای دیگر مطرح بود. بحث این بود که آیا ایران قادر است که جنگ را تمام کند یا نه؟ به‌همین دلیل که ایران قدرت نظامی وسیع در منطقه پیدا کرده، همه کشورهای منطقه احساس ترس و وحشت عجیبی کردند و فکر کردند بعد از عراق نوبت آنهاست.» وی در پاسخ این سؤال که آیا بعد از این پیروزی وارد خاک عراق خواهیم شد؟ تصریح کرد: «دو تا راه حل داریم: یا باید جنگ خود را ادامه دهیم، یا باید حقوقمان را بدهند. اگر حقوق ما را دادند که با کسی جنگ نداریم، اما اگر ندادند راه حل خیلی خوب و قاطعانه‌ای داریم و حق خودمان را با زور از اینها خواهیم گرفت.»

محسن رضایی در پاسخ به پرسشی درخصوص زمان پایان جنگ، اظهار داشت: «ما فکر می‌کردیم واقعاً این افرادی که در عراق هستند یا پشت‌سر عراق هستند، اینها به این زودی‌ها به بن‌بست نمی‌رسند. فکر کردیم قادرند صدام را بردارند و کسی دیگر را جای او بگذارند یا تغییر و تحول‌هایی بدهند، ولی به‌نظر می‌رسد که آن کسانی که پشت‌سر صدام هستند و خود صدام و همه دچار یک بن‌بست شدند و تا زمانی که در بن‌بست باشند و نتوانند بن‌بست را حل کنند، جنگ تمام نمی‌شود و تا زمانی که صدام وجود دارد این جنگ همچنان وجود دارد ... ما واقعاً احساس قلبی مان این بود که اگر این ضربات مهلک را بزنیم، به‌دلیل اینکه اینها ارتش را برای حفظ رژیم خود احتیاج دارند، دیگر همان‌جا کوتاه می‌آیند و عقب می‌نشینند و مسئله را تمام می‌کنند، اما به‌نظر می‌رسد که اینها قصد دارند جنگ را مصادف کنند با پایان پذیرفتن رژیم خودشان و ما هم از این مسئله استقبال می‌کنیم و حالا که بنای آنها بر این است که جنگ ادامه پیدا کند تا رژیم آنها به پایان رسد، ما از این مسئله استقبال می‌کنیم و ممکن است جنگ یک مقدار دیگر طول بکشد، ولی از آنجایی که با پایان پذیرفتن جنگ مسئله رژیم عراق حل خواهد شد، ما خیلی خوشحال هم خواهیم بود و از این هم نگران نیستیم که جنگ نیز طول بکشد.»

فرمانده کل سپاه پاسداران درمورد احتمال کودتا یا سرنگونی صدام توسط مردم عراق با اظهار اینکه هم‌اکنون ابهت صدام و ارتش او شکسته و انتقاد و اعتراض علیه صدام صریح و علنی شده است، گفت: «[این مسئله که] آیا این مقدار می‌تواند مردم عراق را به یک انقلاب بکشاند یا یک کودتا شود، هنوز برای ما مسلم و قطعی نیست.»

وی در پاسخ به اینکه آیا سپاه پاسداران برای تشکیل نیرویی همانند خود در عراق طرحی در نظر دارد، اظهار داشت: «ما از آنجا که ارتش عراق و رژیم آن را وابسته می‌دانیم، به خودمان حق می‌دهیم که به مردم عراق کمک کنیم از لحاظ آموزش، تسلیح و سازماندهی و تا زمانی که این رژیم بر عراق حاکم باشد، ما به فعالیت‌های خود برای آموزش چریکی و پارتیزانی مردم عراق ادامه خواهیم داد؛ و البته به این صورت نخواهد بود که خود ما (از نیروهای ایرانی) در آنجا کاری کنیم، بلکه از نیروهای عراق گروه‌هایی تشکیل می‌شود و خود اینها امور مملکت خود را به دست خواهند گرفت.»

محسن رضایی به سؤالی درخصوص اقدامات احتمالی آتی امریکا و عواملش علیه ایران چنین پاسخ داد: «حرکتی که می‌تواند انجام دهند قطعاً بسیج عمومی کشورهای خلیج فارس علیه ماست. این امکانی است که در دست آنهاست، اما حالا تا چه اندازه بتوانند از این امکان استفاده کنند ... در آینده ثابت خواهد شد. فکر می‌کنیم امریکا قادر نخواهد بود مانورهای خیلی وسیع علیه ما داشته باشد ... آنچه مسلم است این است که کشورهای عربی خواهند ترسید از اینکه سرنوشتشان مثل سرنوشت صدام بشود. همان‌طور که کنفرانسی [اجلاس اخیر شورای همکاری خلیج فارس در کویت] که گرفتند تا درباره آینده جنگ صحبت کنند با شکست مواجه شد. این درحقیقت شکست نبود، بن بست بود. این بن بست ادامه خواهد داشت. به نظر ما سیاست‌ها و امکانات امریکا در خلیج فارس، از آنجا که می‌خواهد آنها را علیه ما به کار گیرد، آن کسانی که باید علیه ما وارد عمل بشوند از ما خواهند ترسید و از قدرت اسلامی می‌ترسند. امریکا به یک بن بست می‌رسد، همان‌طور که تا حالا رسیده، اما این بن بست در آینده بیشتر خواهد شد.»

فرمانده سپاه پاسداران همچنین درمورد طرح تشکیل گردان‌های قدس با حضور اسیران عراقی، گفت: «برای مسئله قدس باید کار اساسی بشود و آن اینکه خود نیروهای ما مستقیماً وارد جنگ بشوند. برخوردی که ما با گردان جولان و گردان‌های قدس کردیم، یک حالت سیاسی بود که می‌خواستیم انجام بدهیم. بستگی به اسرا و پناهندگان دارد که تا چه اندازه‌ای آنها بیایند و بخواهند شرکت کنند. ما این امر را تشکیل می‌دهیم، اما برنامه این است که از نیروهای وسیع خودمان، سپاه و نیروهای بسیجی در مسئله قدس به صورت جدی استفاده کنیم. همان‌طور که قبلاً گردان جولان را تشکیل دادیم و الان همه برادران، اسرا و پناهندگان دارند کار می‌کنند. هر تعداد از اسرا و پناهندگان مایل باشند در این گردان‌ها تشکیل می‌شوند و آماده می‌شوند و در صورتی که شرایط مناسب شود و دولت سوریه و دولت‌های دیگر اجازه بدهند که در خاک آنها علیه اسرائیل وارد عمل بشویم، این گردان‌ها را وارد عمل خواهیم کرد.»

وی درمورد احتمال اعزام نیرو به سوریه گفت: «هروقت دولت سوریه بخواهد، ما الان در حدی هستیم که بتوانیم این کار را بکنیم و ان‌شاءالله در چند عملیات آینده که وضعیت جنگ را به نهایت می‌رسانیم، به امید خدا، بیشتر از چند تیپ می‌توانیم وارد عملیات بیت‌المقدس [اسرائیل] بکنیم.» فرمانده سپاه پاسداران در پایان این مصاحبه درباره برنامه‌های سپاه پس از پایان جنگ نیز اظهار داشت: «بعد از مسئله جنگ یک برنامه عملی داریم و آن پاک‌سازی ضدانقلاب در تمام کشور است که دیگر خیال مردم ما از مسائل داخلی به‌طور کلی راحت بشود و در کنار این امر، انسجام سپاه که به‌عنوان اساسی‌ترین کار سپاه و در ابعاد فرهنگی، اعتقادی، آموزشی، کادرسازی، تشکیلات و سازماندهی خواهد بود.»^(۳۴)

۴۲۷

شورای بازسازی مناطق جنگی در جلسه امروز خود نحوه بازسازی این مناطق را بررسی کرد. عصر امروز، جلسه شورای بازسازی مناطق جنگی به ریاست حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر ناطق نوری وزیر کشور و با حضور وزیران مسکن و شهرسازی، کشاورزی و عمران روستایی، وزیر مشاور در امور اجرایی، وزیر مشاور و سرپرست سازمان برنامه و بودجه، نمایندگان از نهادهای انقلابی و نیز استانداران مناطق جنگی در محل نخست‌وزیری تشکیل شد. در پایان این جلسه، وزیر کشور در گفت‌وگویی با خبرگزاری جمهوری اسلامی، ضمن تبریک به مردم ایران به مناسبت پیروزی رزمندگان در جبهه‌های جنگ با عراق گفت: «در این جلسه درباره رسالتی که ارگان‌های انقلابی در سازندگی کشور دارند و همچنین آئین‌نامه‌های اجرایی آن مذاکراتی به عمل آمده و کمیته‌ای تشکیل شد تا هرچه سریع‌تر آئین‌نامه مربوط را تصویب کند.» وی سپس وظایف شورای بازسازی مناطق جنگی را چنین تشریح کرد: «مسئولیتی که این ستاد [شورا] دارد، هدایت ارگان‌ها و نهادها در جهت رسیدن به اهداف کلی بازسازی، نظارت و پیگیری برنامه‌های مصوب و ایجاد هماهنگی لازم بین نهادها، هماهنگی بین استان‌های مختلف تحت پوشش، تهیه لوازم موردنیازی که تاکنون نبوده، اصلاح یا تغییر سیاست‌هایی که در خلال اجرا ممکن است پیش بیاید می‌باشد و بودجه آن از طریق دولت تأمین می‌شود.» (۳۵)

۴۲۸

اخبار آزادسازی خرمشهر از دست متجاوزان عراقی در صدر مهم‌ترین اخبار امروز رسانه‌های جهان قرار دارد. در این میان، رسانه‌های غربی ضمن اعتراف به عظمت این پیروزی ایران و شکست بسیار سنگین عراق در تلاش هستند که کشورهای عرب حوزه خلیج فارس را از جمهوری اسلامی ایران بترسانند. روزنامه‌های امروز انگلستان اخبار بازپس‌گیری خرمشهر به‌دست نیروهای ایران را به‌طور گسترده‌ای موردبررسی قرار داده‌اند. روزنامه تایمز گزارش خود را با این سؤال آغاز کرده است «که آیا ایران دست به پیشروی در خاک عراق برای سرنگونی صدام حسین خواهد زد؟» این روزنامه سپس عواقب چنین اقدامی برای ثبات منطقه را بسیار خطرناک دانسته و نوشته است: «چنانچه ایران در شرایط فعلی به خاک عراق یورش برد، تنها ملی‌گرایی اعراب می‌تواند راه آن را سد کند.» روزنامه گاردین هم آزادی خرمشهر را ضربه سختی به صدام حسین و به‌منزله شکست عراق در جنگ برشمرده و افزوده است: «عراق دیگر نمی‌تواند حاکمیت خود بر شط‌العرب [اروند رود] را تحمیل کند و معلوم نیست صدام حسین بتواند از انتقاد ملت عراق در امان بماند.» گاردین سپس با اعلام اینکه این جنگ تاکنون ۳۰ هزار کشته برای عراق بر جای گذاشته، اضافه کرده است: «اکنون چنین پیداست که عراق و سایر کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس چشم امید به مصر دوخته‌اند تا سد راه ایران شود.»

همچنین، رادیو بی بی سی، در اخبار ساعت ۱۹:۴۵ خود، با اعلام اینکه دیروز بندر خرمشهر پس از حدود ۲۰ ماه اشغال به وسیله عراقی ها دوباره به دست نیروهای ایران افتاده است، گفت: «به این ترتیب، ایران رسماً و حتی اسماً هم در جنگ کاملاً پیروز شده است. عراق حتی تا دیروز هم صحبت از ادامه جنگ برای حفظ خرمشهر می کرد، اما امروز صبح، سخنگوی عراق حرفش عوض شد و گفت که عراقی ها به مرزهای سابق عقب نشینی کرده اند. به هر حال، از همان ابتدا ایران شک نداشت که به پیروزی بزرگ دست یافته است.» بی بی سی در اخبار ساعت ۲۲:۰۰ خود نیز هرچند شکست عراق را عقب نشینی نیروهای عراقی جلوه داد، در عین حال تأیید کرد: «عقب نشینی عراق در جبهه خرمشهر را می توان شکست این کشور در جنگ با ایران تلقی کرد. پیروزی ایران نیز بدون تردید نه تنها اسباب نگرانی رهبران عراق، بلکه بسیاری از کشورهای خاورمیانه [غرب آسیا] خواهد شد.»^(۳۶)

روزنامه های امروز امریکا نیز آزادسازی خرمشهر را در میان مهم ترین گزارش های خود قرار داده اند. روزنامه واشنگتن پست نوشته است: «اگر بازستانی خرمشهر از سوی نیروهای ایرانی و تسلیم ۳۰ هزار سرباز عراقی درست باشد، مفهومش این خواهد بود که عراق آخرین جای پای خود را در داخل ایران از دست داده است و احتمال می رود این هراس را در میان رهبران عرب منطقه خلیج فارس افزایش دهد که انقلاب اسلامی شیعه آیت الله خمینی ممکن است با پیروزی بر نیروهای صدام حسین حکومت های سنی آنها را مورد تهدید قرار دهد. .... خبر پیروزی ایران همچنین می تواند به مفهوم سقوط ارتش عراق باشد، رویدادی که امکان دارد آینده سیاسی صدام حسین را با نتایجی فوق العاده جدی روبه رو سازد.»

روزنامه وال استریت ژورنال هم در بخشی از گزارش خود نوشته است: «پیروزی های ایران برای هواداران عرب عراق در منطقه خلیج فارس موجب نگرانی است. آنها منابع سیاسی و مالی زیادی را در حمایت عراق و برای جلوگیری از گسترش انقلاب اسلامی ایران در منطقه سرمایه گذاری کرده اند.» این روزنامه پس از اشاره به اطلاعیه های نظامی ایران افزوده است: «به نظر می رسد که بهترین امید عراق برای گریز از سقوط کامل و تهاجم نیروهای ایرانی به خاک خودش، استفاده یا تهدید به استفاده از یاری مصر است.»

روزنامه بالتی مورسان نیز آزادسازی خرمشهر را شکست تحقیرآمیز برای صدام حسین دانسته و آورده است: «کشورهای میانه روی عرب در منطقه خلیج فارس از آن بیم دارند که پیروزی ایران، انقلابی ایران گونه را بر رژیم های محافظه کارشان حاکم سازد.»

روزنامه کریستین ساینس مانیتور هم نوشته است: «رویدادهای اخیر جنگ ایران و عراق کشورهای میانه روی عرب را بر سر یک دوراهی قرار داده است، یا باید از عراق حمایت کنند و خشم ایران را موجب شوند و یا خود را از ماجرا به دور نگه دارند و خطر وقوع انقلابی به سبک انقلاب اسلامی ایران را در داخل کشورهایشان بپذیرند.»^(۳۷)

روزنامه *اینترنشنال هیرالد تریبیون* (چاپ اروپا) نیز نوشته است: «تشدید نبردها در جنگ ایران [و عراق] موجب آن شده که کاخ سفید بحران این دو کشور را جدی تر از تنش موجود میان اعراب و اسرائیل بداند.» این روزنامه سپس با اشاره به پشتیبانی کشورهای عربی منطقه خلیج فارس از عراق اضافه کرده است: «ایالات متحده امریکا از شدت یابی نبردها مطلع است و تا هنگامی که هنوز بخش‌هایی از خاک ایران در تصرف نیروهای عراقی است، از دور نظاره‌گر این بحران خواهد بود، لیکن در برابر هر تحول تازه‌ای که تعادل منطقه را برهم‌زند، به‌ناچار دخالت می‌کند.»^(۳۸)

خبرگزاری آسوشیتدپرس هم در گزارشی از آزادسازی خرمشهر چنین آورده است: «سقوط خرمشهر، عراق را از داشتن آخرین موضع مستحکم خود در بخش ایرانی شط‌العرب [اروندرو] محروم خواهد کرد و شکست خفت‌باری برای صدام حسین رئیس‌جمهوری عراق، محسوب می‌شود.»^(۳۹)

همچنین، خبرگزاری آلمان غربی اعلام کرد: با عقب‌راندن عراقی‌ها از خرمشهر، آبراه راهبردی اروندرود بار دیگر در کنترل ایران قرار گرفته است و این واقعه نیز به‌منزله پایان یافتن جنگ بین دو کشور نخواهد بود. این خبرگزاری افزود: «اکنون این سؤال مطرح است که آیا با رسیدن ایران به مرز خود، جنگ پایان خواهد یافت یا اینکه این کشور با توسل به قدرت نظامی، عراق را به قبول شرایط خود مجبور خواهد کرد و در غیر این صورت درگیری و مخاصمه ادامه خواهد یافت.» این خبرگزاری در ادامه با ذکر این مطلب که «از نظر اعضای سپاه پاسداران، جنگ با عراق نه تنها دفاع از میهن است، بلکه در همان حال یک جنگ مذهبی است»، اضافه کرد: «منابع دیپلماتیک معتقدند پیروزی ایران در خرمشهر می‌تواند در میان طرف‌داران عراق یعنی کشورهای محافظه‌کار منطقه چون اردن و مصر از یک طرف و کشورهای عرب عضو جبهه پایداری [سوریه، لیبی، الجزایر و یمن جنوبی همراه سازمان آزادی‌بخش فلسطین] از طرف دیگر، شکاف‌های عمیقی ایجاد کند.»^(۴۰)

۴۲۹

پس از اعلام پیروزی بزرگ ایران و آزادسازی خرمشهر، موج نگرانی که از مدت‌ها قبل به کشورهای عرب حوزه خلیج فارس القا شده بود، به حدی اوج گرفته است که یک روزنامه کویتی به ایران اخطار کرد اگر قصد حمله به کشورهای همسایه را داشته باشد، با خطر درگیری با همه کشورهای عرب روبه‌رو خواهد شد.

روزنامه *الرأی العام* (چاپ کویت) در شماره امروز خود در مقاله‌ای نوشته است: «اگر ایران جانب احتیاط را ننگه دارد باید در مرزهای بین‌المللی متوقف شود. در غیر این صورت، ممکن است همه کشورهای عرب علیه ایران اعلام جنگ کنند.»

روزنامه *الانباء* نیز نوشته است: «به‌دنبال رویدادهای اخیر در جبهه‌های جنگ، یک سلسله تماس‌های گسترده بین سران کشورهای عرب حوزه خلیج فارس آغاز شده است. این کشورها با سایر کشورهای عضو جامعه عرب در تماس دائم هستند و به تبادل نظر ادامه می‌دهند.»^(۴۱)

۴۳۰

با وجود اظهارات دیروز رئیس‌جمهور عراق مبنی بر استقبال این کشور از شرکت سربازان مصری در جنگ با ایران و در پی بیانیه دیشب جبهه پایداری عرب مبنی بر مخالفت با هرگونه نزدیکی کشورهای عرب به مصر و محکوم کردن کمک‌های نظامی مصر به عراق، رئیس‌جمهوری مصر امروز گفت قصد ندارد به عراق نیرو اعزام کند. خبرگزاری جمهوری اسلامی این تصمیم را متأثر از پیروزی رزمندگان ایران در آزادسازی خرمشهر و نگرانی از تبعات شکست حکومت عراق تفسیر کرد و رادیو بی‌بی‌سی هم گفت تا زمانی که جهان عرب پیمان صلح با اسرائیل را نپذیرد، رهبران مصر حاضر نیستند در جنگ ایران و عراق شرکت کنند.

حسینی مبارک رئیس‌جمهور مصر امروز در مصاحبه با خبرنگار شبکه تلویزیونی سی.بی.اس. امریکا ضمن اظهار امیدواری به پایان یافتن جنگ ایران و عراق بدون تجاوز قوای نظامی یکی از دو کشور به سرزمین دیگری، گفت هیچ تمایلی مبنی بر افزایش ارسال اسلحه و مهمات به عراق بیش از آنچه تاکنون به این کشور ارسال شده است، ندارد.^{*} وی افزود: «اعزام نیروهای مصری به خارج از کشور باید به دقت مورد بررسی قرار گیرد و هم‌اکنون هیچ اقدامی مبنی بر اعزام سربازان مصری به خارج از کشور اتخاذ نشده است و اکنون حتی یک سرباز مصری در خارج نیست.»^(۴۲)

خبرگزاری جمهوری اسلامی این اظهارات مبارک را چنین تفسیر کرد: «اعلام انصراف حاکم مصر از کمک‌رسانی و اعزام نیرو به عراق ولو اینکه اظهارات او عاری از حقیقت باشد، نشانه اهمیت و ارزش فراوان پیروزی درخشان رزمندگان اسلام در آزادسازی خرمشهر است که این‌گونه باعث دگرگونی در موضع‌گیری‌های امریکایی حسینی مبارک شده و او را وادار ساخته که برای جلوگیری از پیامدهای رسواکننده و خانمان‌برانداز ناشی از بی‌آبرویی صدام، حداقل از نظر محافل رسمی امتناع از ارسال کمک به سوی عراق را اعلام نماید.» این خبرگزاری در ادامه، انهدام تجهیزات نظامی مصری در جبهه‌های جنگ ایران و عراق را دلیل احتمالی دیگر برای انصراف مصر از ارسال کمک‌های بیشتر به عراق دانسته و با اشاره به کمک‌های گوناگون کشورهای مرتجع منطقه به عراق، افزود: اکنون حامیان صدام با این سؤال مواجه‌اند که با وجود این همه کمک چرا صدام نتوانست حتی یک قدم اضافه بر آنچه در هفته اول جنگ به دست آورد، پیشروی کند و پس از آن نیز قدم‌به‌قدم در مقابل حملات سپاهیان ایران عقب رفت و توان

* رادیو قاهره امروز در گزارشی گفت که پس از جلسه روز شنبه رئیس‌جمهور مصر با مشاوران نظامی و سیاسی خود، عصام الباز معاون وزیر امور خارجه مصر و رئیس دفتر رئیس‌جمهور اعلام کرد: «مصر به حمایت نظامی عراق ادامه می‌دهد و ما به عراق برحسب نیازش و وضعیت نبرد، پیوسته تجهیزات و اسلحه تقدیم می‌داریم.» این رادیو افزود: «محمد عبدالحلیم ابوغزاله وزیر دفاع مصر نیز روز دوشنبه (۱۳۶۱/۳/۳) اعلام کرد که مصر از عراق جهت حفاظت از حاکمیت ارضی خود و هرگونه تعرض و تجاوز خارجی پشتیبانی می‌کند.» [خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۷، ۱۳۶۱/۳/۵، ص ۲۴]

نظامی اش نابود شد و سرانجام مهم‌ترین و بزرگ‌ترین منطقه تصرف‌شده یعنی خرمشهر را با تحمل تلفات و ضایعات بسیار از دست داد. (۴۳)

از سوی دیگر، رادیو بی‌بی‌سی در تفسیر ساعت ۲۲ خود با اشاره به اظهارات دیروز صدام حسین برای دعوت از سربازان مصری و نیز بیانیه دیشب اعضای جبهه پایداری در مخالفت با هرگونه نزدیکی کشورهای عربی به مصر، گفت: «رهبران مصر تا زمانی که دنیای عرب حقیقت وجودی پیمان صلح این کشور با اسرائیل را نپذیرد، حاضر به درگیری در جنگ ایران و عراق نخواهند بود.» بی‌بی‌سی سپس به نگرانی کشورهای عرب منطقه از خطر گسترش انقلاب اسلامی به خارج از مرزهای ایران اشاره کرد و افزود: «مصر احتمالاً تنها کشور عربی است که توان مقابله نظامی با چنین حوادثی را دارد و بهای دخالت مصر در جنگ به سود عراق، شاید برقراری رابطه با کشورهای میانه‌روی عرب باشد و از اینجاست که کشورهای تندرو عرب [جبهه پایداری] علیه چنین تحولاتی اختطارهای خود را از سر گرفته‌اند.» (۴۴)

۴۳۱

وزیران امور خارجه کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس در ریاض گرد هم آمدند تا در سالگرد تشکیل این شورا به مذاکراتی که ده روز پیش در کویت درباره اتخاذ موضع واحد برای کمک به عراق و تسریع در روند بازگشت مصر به جامعه عرب آغاز کرده بودند، ادامه دهند. روزنامه اطلاعات در گزارشی به نقل از خبرگزاری آسوشیتدپرس نوشته است: «عربستان سعودی و پنج شریکش در شورای همکاری‌های خلیج [فارس] روز سه‌شنبه [امروز] درحالی سالگرد تأسیس این شورا را برگزار کردند که ایران در جنگ با عراق به پیروزی بزرگ دست یافته است. ورود نیروهای ایرانی به بندر خرمشهر هرچند غیرمترقبه نبود، اما در پایتخت‌های عربی خلیج فارس با سکوت روبه‌رو شد. این حالت با توهمات که سال گذشته هنگام اعلام منشور ۲۱ ماده‌ای شورا همراه بود، تضاد دارد. در آن زمان، عراق در جنگ هشت‌ماهه‌اش با ایران در موضع برتر بود. پس از یک سال، پیشروی‌های ایران در جبهه به صورت کابوسی آشکار در خلیج فارس درآمده است. به‌رغم تهدیدهای بی‌پروای ایران، وزیران [امور] خارجه شش کشور یادشده نتوانسته‌اند بر سر اتخاذ موضعی مشترک در برابر جنگ ایران و عراق به توافق برسند.» (۴۵)

رادیو بی‌بی‌سی نیز در اخبار ساعت ۲۲ خود، درباره جلسه امروز شورای همکاری خلیج فارس فقط به ذکر این مطلب اکتفا کرد: «تردیدی نیست که محیط این گردهمایی با نگرانی درباره اهداف آتی ایران و پیروزی در جنگ با عراق همراه بوده است.» (۴۶)

منابع و مآخذ روزشمار ۱۳۶۱/۳/۴

۱. سند شماره ۱۱۸۱۵۰ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از واحد اطلاعات عملیات سپاه در قرارگاه قدس به واحد اطلاعات عملیات قرارگاه مرکزی کربلا، ۱۳۶۱/۳/۵؛ و - سند شماره ۳۲۰۱۰ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: شرح وقایع درگیری با دشمن ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۹ - ۱۲.
۲. سند شماره ۵۰۰۵/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: عملیات بیت‌المقدس، (قرارگاه کربلا، ۱۳۶۱/۳/۴، نوار شماره ۲۶۷۵)، عبدالله درویشی، صص ۲۶ - ۱.
۳. سند شماره ۳۲۰۱۰ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، صص ۱۳ - ۹؛ و - سند شماره ۷۷۸۶ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: رکن ۲ لشکر ۲۱ حمزه، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۸.
۴. سند شماره ۷۷۹۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: خلاصه اطلاعاتی قرارگاه نصر، شماره ۴۷، ۱۳۶۱/۳/۴.
۵. سند شماره ۵۰۰۵/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، صص ۲۳ - ۱۲.
۶. سند شماره ۷۱۵۲ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: جمع‌بندی مصاحبه با اسرا (عملیات بیت‌المقدس)، ۱۳۶۱/۳/۱۵، صص ۵.
۷. سند شماره ۷۷۹۸ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: گزارش نوبه‌ای رکن ۳ قرارگاه کربلا، شماره ۴۹۵، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۵ و ۶؛ و - سند شماره ۷۷۹۰ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: رکن ۳ - ۲، صص ۱ - ۱؛ و - سند شماره ۷۷۷۷ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: خلاصه ارقام و گزارشات راجع به عملیات بیت‌المقدس (قرارگاه کربلا)، ۱۳۶۱/۳/۳، صص ۹ - ۱؛ و - سند شماره ۷۱۵۲ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، صص ۴ - ۱؛ و - سند شماره ۱۱۴۶۸۶ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: خلاصه ارقام و گزارشات راجع به عملیات بیت‌المقدس (قرارگاه کربلا)، ۱۳۶۱/۳/۳، صص ۲ - ۱.
۸. سند شماره ۷۷۸۸ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: آمار اسرا در مناطق مختلف عملیاتی، ۱۳۶۱/۳/۳؛ و - سند شماره ۷۷۹۸ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، صص ۵.
۹. سند شماره ۵۰۰۸/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: عملیات بیت‌المقدس، (قرارگاه کربلا، ۱۳۶۱/۳/۵، نوار شماره ۳۱۱۷)، عبدالله درویشی، صص ۸.
۱۰. سند شماره ۳۲۰۱۲ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: جلسه قرارگاه کربلا، ۱۳۶۱/۳/۵؛ و - مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، اطلس جنگ ایران و عراق (فشرده نبردهای زمینی ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ - ۲۹ مرداد ۱۳۶۷)، تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، چاپ دوم ۱۳۸۹، صص ۴۹.
۱۱. سند شماره ۷۸۱۵ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: گزارش نوبه‌ای رکن ۲ لشکر ۹۲ زرهی، شماره ۶۷، ۱۳۶۱/۳/۵، صص ۱.
۱۲. سند شماره ۷۷۹۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: پیشین.
۱۳. سند شماره ۴۳۵۶۴ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: فرماندهی نیروی هوایی ارتش جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۳/۵.
۱۴. روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۳/۵، صص ۲.
۱۵. سند شماره ۵۰۰۵/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، صص ۳۴.
۱۶. سند شماره ۵۰۰۵/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، صص ۵۱ - ۳۵.
۱۷. سند شماره ۵۰۰۶/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: (هدایت عملیات) عملیات بیت‌المقدس (قرارگاه کربلا، ۱۳۶۱/۳/۴، نوار شماره ۲۷۲۸)، عبدالله درویشی، صص ۳۱ - ۱.
۱۸. سند شماره ۳۹/د مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: دفترچه ثبت جنگ راوی قرارگاه کربلا در عملیات بیت‌المقدس، عبدالله درویشی، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۲۷ - ۲۳.
۱۹. همان، صص ۳۵ - ۳۳؛ و - سند شماره ۵۰۰۷/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: عملیات بیت‌المقدس، (قرارگاه کربلا، ۱۳۶۱/۳/۴، نوار شماره ۲۷۸۹)، عبدالله درویشی، صص ۱۶ و ۱۷؛ و - سند شماره ۳۱۱۷/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، صص ۸ - ۱.
۲۰. واحد مرکزی خبر صداوسیما جمهوری اسلامی، بولتن رادیوهای بیگانه، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۱۳، رادیو بی‌بی‌سی، ۱۳۶۱/۳/۴.
۲۱. اداره کل مطبوعات و رسانه‌های خارجی وزارت ارشاد اسلامی، بولتن بررسی مطبوعات جهان، شماره ۱۹۵، ۱۳۶۱/۳/۲۰.
۲۲. روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۳/۵، صص ۴.
۲۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۷، ۱۳۶۱/۳/۵، صص ۵، ارومیه - خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۳/۴.
۲۴. روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۳/۸، صص ۱۳.
۲۵. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۸، ۱۳۶۱/۳/۶، صص ۷، ۱۳۶۱/۳/۵.
۲۶. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۹، ۱۳۶۱/۳/۷، صص ۱۱، ارومیه - خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۳/۶.
۲۷. روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۳/۹، صص ۱۶.
۲۸. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۷، ۱۳۶۱/۳/۵، صص ۲۱، رادیو اسرائیل، ۱۳۶۱/۳/۴.
۲۹. همان، صص ۴، تهران - خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۳/۴.
۳۰. روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۲.
۳۱. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۳/۵، صص ۱۲.
۳۲. واحد مرکزی خبر صداوسیما جمهوری اسلامی، بولتن رادیوهای بیگانه، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۱۵، رادیو بی‌بی‌سی، ۱۳۶۱/۳/۴.

۳۳. اداره کل مطبوعات و رسانه‌های خارجی وزارت ارشاد اسلامی، بولتن بررسی مطبوعات جهان، شماره ۱۹۵، ۱۳۶۱/۳/۲۰، صص ۲۴ و ۲۵.
۳۴. سند شماره ۵۰۰۷/پن مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، صص ۱۶ - ۱۱؛ و - سند شماره ۳۹/د مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، صص ۱۴.
۳۵. روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۳/۵، صص ۱۴.
۳۶. واحد مرکزی خبر صداوسیما جمهوری اسلامی، بولتن رادیوهای بیگانه، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۱۳ - ۱۰، رادیو بی‌بی‌سی، ۱۳۶۱/۳/۴.
۳۷. همان، صص ۳ و ۴، رادیو صدای آمریکا، ۱۳۶۱/۳/۴.
۳۸. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۹، ۱۳۶۱/۳/۷، صص ۲۱، رادیو صدای آزاد ایران، ۱۳۶۱/۳/۴.
۳۹. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه خبرها و گزارش‌ها (جهان در ۲۴ ساعت گذشته)، شماره ۵۱، ۱۳۶۱/۳/۵، صص ۲۹، ۱۳۶۱/۳/۴.
۴۰. همان، صص ۳۲ - ۳۰.
۴۱. واحد مرکزی خبر صداوسیما جمهوری اسلامی، بولتن رادیوهای بیگانه، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۱۸، رادیو بی‌بی‌سی، ۱۳۶۱/۳/۴.
۴۲. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۷، ۱۳۶۱/۳/۵، صص ۲۵، رادیو ابوظبی، ۱۳۶۱/۳/۴.
۴۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه خبرها و گزارش‌ها (جهان در ۲۴ ساعت گذشته)، شماره ۵۲، ۱۳۶۱/۳/۶، صص ۲۰ و ۲۱، ۱۳۶۱/۳/۵.
۴۴. واحد مرکزی خبر صداوسیما جمهوری اسلامی، بولتن رادیوهای بیگانه، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۱۱ - ۹، رادیو بی‌بی‌سی، ۱۳۶۱/۳/۴.
۴۵. روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۱۶.
۴۶. واحد مرکزی خبر صداوسیما جمهوری اسلامی، بولتن رادیوهای بیگانه، ۱۳۶۱/۳/۴، صص ۱۰، رادیو بی‌بی‌سی، ۱۳۶۱/۳/۴.